

Tóth Endre

**Leopold Bloom származása:
egy fiktív családfa**

Tardy Lajos emlékére

22

Amilyen régre nyúlnak vissza az ír-magyar kulturális kapcsolatok, olyan ritkák. 1353-ban Krizsafán fia György lovag zarándokolt Írországba, hogy Szent Patrik purgatóriumában leljen bocsánatot vérengző bűneire: huszonevesen már kétszázötven gyilkosság nyomta a lelkét. Víziója ma is olvasható. Majd hatvan év múlva érkezett egy újabb magyar az Ulster tartományban fekvő Angyalok szigetére, ahol a kéngőzös barlang volt található. Ratold nemzetségbeli Tari Lőrinc 1411-ben szállott alá a barlangba; víziója Jacobus Yonge dublini királyi jegyző feljegyzésében maradt ránk. Sokkal később, a 19. században viszont írek érkeztek és telepedtek le Magyarországon, mint például Vas megyében a borostyánkői Egan család.

Ha az angol vonatkozásokat is figyelembe vesszük, a kapcsolatok kibővülnek. Morus Tamás a kivégzése előtt a börtönben írt Vigasztaló párbeszéde két magyar testvér, Antal és Vince között folyik a török hódításról. A 19. században azután Walter Savage Landor, aki később Kossuth és a magyar szabadságharc elkötelezett híve, az 1830-as években drámatrilógiát írt András királyfiról és Nápolyi Johannárról. Újabb ír-magyar irodalmi kapcsolat született a 20. század elején: James Joyce az Ulysses egyik főszereplőjének, Leopold Bloomnak származáshelyéül magyarországi várost, Szombathelyt választott, sőt székesfehérvári rokonságát is megnevezte.

Sem irodalomtörténettel, sem modern filológiával nem foglalkoztam, mégis csábító volt ennek a különleges választásnak a felderítése. Amióta Szent Márton születéshelye olyan híressé tette Sabariát, hogy a középkori világtérképeken is helyet kapott a néhány hazai település között, a nyugat-magyarországi város neve aligha vált világszerte olyan ismertté, mint Joyce Ulyssesében, már, ha az olvasó eljutott a regény második feléhez, amikor az író elbeszéli hőse származását és magyarországi kapcsolatait.

Gimnazista voltam, amikor ráakadtam – elég régen volt ez – Leopold Bloom szombathelyi származására. Megragadta fantáziámat a kérdés, de megoldásra – hasonlóan másokhoz – nem találtam. Nem mintha egy Triesztben élő író hősénél a szombathelyi származás önmagában különlegesség lenne. A tengerparti város – lakói olaszok, németek, horvátok, magyarok – aligha tartozott azok közé a városok közé, ahol összekeverték Budapestet Bukaresttel. Ismerhették Szombathely nevét is. Az 1. világháború fegyverropogása között Szombathely mi módon tett szert ismertségre, aligha lenne kinyomozható. A város nevét a sajtó csak később, akkor kapta szárnyra, amikor Joyce regényét már befejezte. 1921-ben, IV. Károly restaurációs kísérlete idején. Gondoltam Szent Mártonra is: a jezsuita iskolában tanuló Joyce hallhatott Gallia térítő apostoláról. Említi is a püspököt, igaz, hogy több tucat szent társaságában. Az azonban már nem biztos, hogy Márton sabariai születéshelyéről bárhol is tudták, hogy azonos Szombathellyel. Vagy Joyce csak rábökött volna térképre, hogy születési helyet keressen hősének? Ez sem lett volna meglepő.

Joycenak kétségkívül voltak ismeretei Magyarországról az Ulysses megírása előtti időből is. Fiatalon, 19 éves korában kritikát írt Munkácsy Mihály vándorúton kiállított Ecce Homo képéről. Az Ulyssesben említi Kossuthot, a Kárpátok hegyei közt élő medvéket (talán csak nem egy magyarországi arisztokrata, vadász volt az inspirátor?), az osztrák zsarnokot, Rudolf Bloom nagyapja látta Mária Teréziát stb.

Mégis, az olvasónak – különösen, ha szombathelyi volt – olyan érzése támad, hogy a Virág–Bloom család származása valós tényen alapult. Persze nem szó szerint és pontosan, várossal, névvel és családfával. Azokat a benyomásokat lett volna jó megtalálni, amelyek Joycet arra indították, hogy egyik főhőse számára magyar származást keressen.

Noha a megoldás keresése közel negyven évig ébren volt bennem, hosszú ideig eredmény nem született. Annak is majd tizenöt éve, amikor a megoldásra – vagy csak a lehetőségre? – a szerencsés véletlennek köszönhetően rátaláltam. Miért ez a hosszú várakozás? Egy ideig úgy gondoltam, hogy nem elégszem meg a titok kulcsát kézben tartani, hanem az ajtót is ki kell nyitnom: a további részleteket is kutatom, és ezek eredményével állok a nyilvánosság elé, alaposan körüljárva, és felderítve mindent, ami ehhez a kérdéshez kapcsolódik. Meg kellett azonban alkudnom saját lehetőségeimmel: nem vagyok irodalomtörténész, és

saját elvárásaimnak megfelelő munkát úgysem tudnék elvégezni. Viszont – be kell vallanom – a tudományos hiúság elég erős volt bennem ahhoz, hogy a megtalált adatot magam tegyem közzé. Gondoltam, hogy a kezdeti eredmény után módom lesz mélyebbre hatolva mind többet megtudni az okokról, és további adatoknak tudok utána járni. Alaposabban megismerkedhetek Joyce életével és az Ulyssessel. Főképpen pedig azért, mert a legkevésbé sem foglalkoztam modern filológiával, sem irodalomtörténettel, regényelmélettel. Attól pedig, hogy dilet-tásként tárgyaljam a témát, távol akartam magamat tartani. A hosszú várakozás mégis eredményt hozott. Joyce-szakértővé ugyan nem váltam, mert saját szakmám és kutatási területeim erre nem adtak időt és lehetőséget, az évek múltával pedig egyre kevesebb reményem maradt, hogy ezekkel a kérdésekkel megfelelő mélységig foglalkozzam. Ezért bocsássam meg az olvasó, ha csak a tényekre szorítkozom, és amiket ki-nyomoztam, nem hasznosítom az Ulysses létrejötte vagy Joyce írástechnikája tekintetében. A felhasználást a nálamnál sokkal jártasabbak vé-gezzék el!

Amikor a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának a vezetője lettem, igyekeztem a kiadványcsere keretében a szomszédos országok addig hiányzó történeti-régészeti folyóiratainak – lehetőség szerint – a koráb-bi évfolyamait is beszerezni. Ilyen módon viszonylag sok új folyóirathoz sikerült hozzájutni. Ezek közé tartozott a triezsti *Atti e Memorie della Societa Istriana* is, amelynek mintegy 15 évfolyamát kaptam meg két nagy csomagban, 1988-ban. Amikor a köteteket végiglapoztam, az 1972. évi kötet elején egy fényképet találtam, amelyen egy javakorabe-li férfi felolvasás közben látható. A kép alatt a neve: Marino de Szombat-hely, amely Triesztben szokatlan és idegen lehetett. A hozzá kapcsolódó nekrológból izgatottan kerestem meg a számomra ismeretlen „*Storico e humanista*” férfiú életrajzi adatait. Nem csalódtam: a 82 éves korában meghalt triezsti tudós fiatal korában Joyce kortársa volt. A rövid életraj-zot végigfutva további olyan, számomra lélegzetelállító tényrt tudtam meg Szombathely életéből, amely még közelebb hozta Joyce-hoz és az Ulysseshez. A tudós ugyanis fiatalon, az 1910-es években éppen az *Odüsszeia* olasz fordításán dolgozott Triesztben, amelyből 1918-ban részletek jelentek meg nyomtatásban. A név, az időbeli egyezés és a homerosi mű fordítása alapján nem kételkedtem abban, hogy mindez meghatározó fontosságú lehetett Joyce számára Leopold Bloom szár-

mazásának és nevének a kiválasztásánál. Más kapcsolódás is volt: hogyan hívták Blum feleségét? Becézve Mollynak, azaz Marion-nak. Nyilván nem a Maria, Mario, Marion, Marino, Mariano etc. személynevek etimológiai összefüggése vagy összetartozása, különféle nyelvi változatuk, a férfi vagy a női alakjuk vizsgálata érdekes. Joyce munkamódszerét ismerve a két név nyilvánvalóan összefügg. A Marino de Szombathely adta Leopold Bloom származáshelyét, a feleségének pedig a személynevét. Ez azt jelentette, hogy Joyce-t nem közvetlenül Szombathely városa, sem nem egy szombathelyi születésű ember inspirálta, hanem egy trieszti kortárs tudóspalántának, egyúttal az Odüsszeia fordítójának a vezetékneve (és személye?). Így a magam számára feltett kérdés módosult. Ki volt Marino de Szombathely, honnan származott? Miért ez a különös névválasztás? Az eredmény sovány, de alighanem tovább kutatható.

Az életrajzi megemlékezés szerint – 1890. július 19-én született Triesztben; apja Gioachino Szombathely, anyja Irene Boccasini. (Az anyának is van magyar vonatkozása, legalább is a joycei felfogás szerint: Boccasini Miklós pápai követként sikerrel egyengette I. Anjou Károly útját a magyar trónra). Zsidó származású lehetett: Olaszországban a pusztai városnevet zsidók viselték családnévként. Az apa valamikor az 1860-as években született, talán ő volt szombathelyi származású. A család eredeti, Szombathelyen viselt nevét nem ismerem. A nevet akkor vehették fel, amikor Szombathelyről az Adria partjára költöztek. Ez Triesztben talán kinyomozható. A város nevének felvétele vezetéknevként szokás volt. Isaac Hejmans Pozsonyban született 1747 körül, és Hollandiában telepedett le, ahol is a Presburg vezetéknevet vette fel, és 1832-ben halt meg. 1785-ban vette feleségül Nanette Salomons Cohent. Házasságukból három leány és egy fiú származott. A legidősebb leányt,

Henriette Presburgot (1788-1863) Heinrich Marx vette feleségül 1814-ben. Házasságukból 1818. május 5-én Karl nevű fiúgyermek született: ő Marx Károly. A pozsonyi család tehát a háromnemzetiségű város német nevét vette vezetéknevként. Marino de Szombathely apja vagy nagyapja nem a Szombathelynek a Presburghoz hasonlóan jól ismert és elterjedt német nevét, a Steinamangert választotta, hanem a magyar nevet.

Triesztben érettségizett, Rómában irodalom szakot végzett 1912-ben, és Triesztben tanár lett. 1916-ben kötött házasságot Zoe Gregoval,

Marino de Szobathely (1890-1972)

1917-ben Gabrio nevű fia született. 1918-ban tagja lett a trieszti Gruppo nazionalista-nak. 1952-től alelnöke a Societa istriana di archaeologia e storia patria-nak, 1972. június 8-án a Geppa utcai lakásán meghalt. Életemnek csak néhány fontos állomását említettem.

Bölcsészdoktori disszertációját „Poeti di Casa Sveva: Re Enzo” címmel 1912-ben védte meg a római egyetemen. Első verseit 1912-ben publikálta. Számos történeti tanulmánya, latin szerzők fordítása mellett legfontosabb munkájának a 14. századi trieszti városi statutumok publikálását tartották, amely 1928-ban jelent meg. Közben azonban lefordította az Odüsszeiat olaszra. Egy részletét 1918-ban publikálta Silvio Benco Umana című folyóiratában, a teljes mű 1920-ban jelent meg. Adataim nincsenek arról, hogy Szombathely Odüsszeia fordítása mikor és milyen körben vált nyilvánossá. Aligha lehetett azonban kérdés, hogy a trieszti értelmiségiek tudtak róla. Ismerhette Joyce is. Úgy gondolom mindezek alapján, hogy Szombathely személye egyenesen kínálta a lehetőséget Joyce számára, hogy az Ulyssesben felhasználja.

27

Ismerhette-e Joyce Szombathelyt? Megvolt ennek a lehetősége, és szinte bizonyíték is van rá. Joyce 1912/1913 őszén és telén a Societa di Miverva-ban 12 részes előadássorozatot tartott a Hamletről. 1907-ban és 1912-ben pedig az Universita Popolaren tartott előadásokat, ahol a világháború idején de Szombathely szerepelt. Ezek azok a helyszínek, ahol Marino de Szombathely is otthonosan megfordult. A trieszti osztrák rendőrség irredenta magatartása miatt 1918. szeptember 25-én jelentést is írt róla: ebben megemlékeznek arról, hogy a trieszti Teodoro Mayer iratai között találtak egy levelet, amely a rendőrség számára bizonyíték volt arra, hogy Szombathely a Mayer család közeli barátja volt. Ha Joyce a magyar származású Teodoro Mayert valóban ismerte, akkor ez érv lehet az író és Szombathely ismeretsége mellett.

A bekövetkező 15 év – noha elmélyedésem a Joyce-irodalomban nem bővült – mégis hozott eredményt. Akkor és még hosszú ideig megválaszolatlanul maradt a Virág–Bloom család székesfehérvári rokonsága, a nem magyarok számára alig kimondható városnév és a másodfokú unokatestvér, Stephan Virág „eredete”. Hogy a regényben leírt rokonság valós vagy fiktív rokonságot jelent-e, nem lehet tudni. Bizonytalan vagyok ebben, sőt valószínűtlennek tartottam, hogy a rokonság is valós tényeken alapszik. Az ugyanis Joyce szerkesztési módszerével nemigen

összeegyeztethető, hogy egy magyarországi család történetét teljes egészében felhasználja a regényben.

Egyébként az Ulysses magyar kiadásának ügyében 1932-ben a müncheni Rhein-Verlag részéről Dr. D. Brody (Bródy?) levelezett Joyce-szal. 1935. november 27-én kelt levelében mellékelte Valdemar Langlet angol utazó *On Horseback through Hungary* könyvének a Sunday Timesban megjelent ismertetését, amelyben az író Szombathelyt is megemlítette. Lehet, hogy az 1930-as évek néhány fiataljának felbuzdulásának nyoma ez, amiről Cs. Szabó László emlékezik meg? Többen, közösen akarták lefordítani magyarra az Ulysses-t.

28) A megoldás 1997-ben érett gyümölcsként hullott az ölembe. A Magyar Nemzeti Múzeum – egyébként szombathelyi rokonsággal rendelkező – szorgos kutatónője, Szakács Margit összeállította a hazai fényképészek és műtermek lajstromát. Nos, a könyvben száz év alatt a több ezer név között mindössze két Virág nevű fényképész neve olvasható. Virágh Pálé, aki az 1940-es években Pestszenterzsébeten dolgozott: ő az időpont miatt nem jöhetett szóba.

A másik Virág Sándor volt, aki 1881 és 1920 között élt, és 1907-től 1916-ig Székesfehérváron dolgozott. Ha a történeti Magyarországon csupán egyetlen Virág S. nevű fényképész élt, ráadásul az időben, amikor Joyce az Ulysses-t írta, és éppen Székesfehérváron dolgozott, ahol Leopold Bloom alias Virág Lipót–Rudolf unokatestvérének, Stefan Virágnak a műterme volt: lehet-e ez véletlen egybeesés? Kitalálhatta a Virág családnevet, lefordíthatta, kiválaszthatta Székesfehérvárt: külön-külön nem lenne meglepő. Hogy a városnév és a Virág családnév éppen egy kortárs székesfehérvári fényképész nevével véletlenül egyezzen meg, az kizárt. Joyce a személynév kezdőbetűjét is megtartotta. A Sándorból egy gyakori magyar – és angol – nevet, Stephen-t csinált.

Mit tudunk Virág Sándor fényképészről és székesfehérvári műterméről? Hála Horváth Júlia dolgozatának, amely a székesfehérvári fotográfia történetét tárta fel, elég sokat. Virág 1881-ben született Ozorán. 1907-ben kérvényezte Székesfehérvár városától, hogy fényképészeti műhelyt nyithasson, és ez meg is történt. Noha 1908-ban mentességet kapott a katonai behívás alól, és ezt 1915-ben újra kérte – hivatkozva az általa egyedül vezetett székesfehérvári, pécsi és győri műhelyeire is – felmentést nem kapott. 1915-ben Komáromba vonult be a 7. vartüzér ezredhez. A világháborút túlélte és 1918-ban tért haza. Miután 1920-ban

elhunyt, özvegye 1922-ben átadta az üzletet Tóth Károlynak; az utód a két világháború között Székesfehérvár legismertebb fényképésze lett.

A Virág-műterem Székesfehérváron a Rákóczi Ferenc utca 5. szám alatt működött: a város központjában, a királyi bazilika romjainak déli oldalán húzódó utcában. Az utcanévváltozások miatt a Szabadság tér 2. ma a Koronázó tér 2. alatti háznak felel meg. A ház története 1712-től követhető, amikor is Palaics András csizmadia a korábbi leégett ház helyén építette fel. A tulajdonosai az 1860-as évekig többször változtak. 1860 körül ebben a házban nyílt meg a város első fotóműterme: tulajdonosa Schmidt Vilmos fényképész volt. A házat és a műtermet 1876-ban átalakították. Az épület ma már nincs meg, mert a 2. világháborúban megrongálódott, 1965-ben pedig lebontották, helyén új ház épült, amelyet az alatta feltárt bazilika-romok miatt lábakra állítottak.

Mindez azonban nem válasz arra a kérdésre: hogyan került Joyce Virág Sándorral kapcsolatba. Erről csak találgatni lehet. Elvileg két lehetőség jöhet szóba. A személyes találkozás sem zárható ki. Ha világháború idején a 7. komáromi vártüzér ezredhez bevonult Virág Sándor az olasz frontra jutott, akkor akár személyes kapcsolatra is sor kerülhetett. Amennyiben azonban a tüzérezredet nem az olasz frontra vezényelték, akkor személyes találkozásról nem lehet szó. Hihetőbbnek tartom, hogy Joyce nem magával Virággal, hanem csak egy általa készített fényképpel találkozott: ennek hátlapján a fényképész neve és címe is olvasható. Ilyen fénykép – mivel Virág három városban is dolgozott – valóban eljuthatott Triesztbe. Hogy így történhetett, arra Joyce a tanú: Rudolf Bloom fiókjában megtalálható volt „Rudolph Virág és apja, Leopold Virag elhomályosult dagerotípiája, készült 1852-ben az ő első, illetőleg második unokatestvérük, Stefan Virag fényképészeti műtermében, Székesfehérváron, Magyarországon.” A fénykép talán valóban létezett, Joyce látta is: csak hát nem a Virág-ősök voltak rajta, hanem inkább egy leány, feleség képe. Ki volt ezen a képen, az alighanem örök rejtély marad. Joyce-ra hatással lehetett a fénykép, amit az Ulyssesben ilyen módon örökített meg. A fénykép bizonyosan magyar emberrel érkezett Triesztbe. Ki volt ez a magyar: alkalmi, társaságbeli, kocsmabeli ismerős, aligha deríthető fel. Hogy milyen vendéglőkbe járt Joyce Triesztben, azt többé-kevésbé tudjuk. Kik voltak a törzsvendégek, kikkel találkozott? Ma már reménytelen felderíteni.

Joyce tehát Marino de Szombathely nevét használta fel Leopold

Blum származáshelyéül. Tudta, hogy a különös családnév egyúttal egy magyar város neve. Mellesleg, hogy a Szombathely nemcsak városnév, hanem vezetéknév, azt Joyce a maga módján el is árulta. Jézus evangéliumi származásának stílusában írta a „Leopoldi autem generatio”-t: „Mózes nemzé Noét és Noé nemzé Eunuchot és Eunuch nemzé O’Hollorant és O’Holloran nemzé Guggenheimet és Guggenheim nemzé Agenthadot és Agenthad nemzé Netaimot és Netaim nemzé Le Hirscht és Le Hirsch nemzé Jesurumot és Jesurumot [...] és nemzé Adrianopolit és Adrianopoli nemzé Aranjuezt és Aranjuez nemzé Lewy Lawsont [...] és Jasperstone nemzé Vingtetuniemet és Vingtetunieme nemzé Szombathelyt és Szombathely nemzé Virágot és Virág nemzé Bloomot...”.

30

Virág Sándor fényképész címe egy fénykép hátlapján

A koholt leszármazás Joyce módszerének jellegzetes eredménye, amit a leszármazás elején az „Eunuch nemzé O’Hollorant” elárulja: ez a családfa reálisan nem létezhet. Különösebb utánjárás nélkül is felfedezhető benne a korhű ismeret: Guggenheim neve 1912-ben – ha máshonnan nem – a Titanic katasztrófájából vált ismertté. Az Adrianopoli zsidó név is lehet, és lehet a számos Hadrianopolis város egyike, a legismer-

tebb Drinápoly az európai Törökországban. A leszármazásban helynév is felsoroltatik: a spanyolországi Aranjuez („Az aranjuezi szép napoknak vége” Schiller: Don Carlos). A leszármazásban Szombathely nemzé Virágot. Ha úgy tetszik, valóban így történt: Mariano de Szombathely „nemzette” Virágot, legalább Joyce képzeletében, legalább is részben. Azaz Szombathely ez esetben nem város-, hanem személy. A 28. generáció nevét Joyce azonban „nem ismerte”, ezért a megfelelő francia sorszámnevet iktatta a listába. A vingetunieme-mel Joyce szinte megszakítja a leszármazási listát. Annak kifejezése lehet ez, hogy az élő és az általa felhasznált Szombathely nemzője már „létező” személy volt, nem fikció, róla azonban Joyce semmi közelebbit nem tudott, pontosabban érdektelen volt a személye. Mondhatjuk: Vingetunieme-től visszafelé az ősök listája kétszeresen is fiktív, a későbbi leszármazás azonban már megfelel a regénybeli eseményeknek, hiteles.

Joyce ötletadó emlékei, benyomásai egyidejűek a regény keletkezésével. Az időintervallumon belül sorrendiséget felállítani az tudhat, aki a regény keletkezésének a történetével foglalkozik. Joyce a regény írásának a kezdetén már ismerhette az 1912-ben egyetemi tanulmányait Rómában befejező Marino de Szombathelyt. Virág Sándor székesfehérvári fotóműterme is dolgozott már 1907 óta: az innen kikerült fénykép az 1910-es években bármikor Joyce kezébe kerülhetett. Mindez azonban csak a nevekhez és a származáshoz ötletet adó külsőség. Hogy Joyce Leopold Bloom alakjához az Odüsszeia-fordításon kívül felhasználta-e de Szombathely habitusát, további kutatást igényel.